

Diputació
Barcelona

ICPS

Institut de Ciències
Polítiques i Socials

Mirar enrere per mirar endavant

Eines municipals per a una
política pública feminista

Col·lecció **Eines**

Sèrie Benestar i Ciutadania **33**

Mirar enrere per mirar endavant

Eines municipals per a
una política pública feminista

Sèrie Benestar i Ciutadania 33

Mirar enrere per mirar endavant

Eines municipals per a
una política pública feminista

Direcció i coordinació tècnica dels continguts

Àrea d'Igualtat i Sostenibilitat Social
de la Diputació de Barcelona

Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS)
un consorci de Diputació de Barcelona i
Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

Amb la col·laboració de

**Ajuntament
de Barcelona**

1a edició

febrer de 2023

© de l'edició

Diputació de Barcelona i Institut de Ciències Polítiques i Socials.

© dels textos

Eva Alfama, Alba Alonso, Maria Freixanet, Maria de la Fuente, Monica Gelambi,
Mónica Gil, Yolanda Jubeto, Isabel Muntané, Natalia Paleo, Marta Suero

© Imatge de la coberta

Jacob Lund/ Shutterstock.com

Edició i producció

Subdirecció d'Imatge Corporativa i Promoció Institucional
de la Diputació de Barcelona.

Maquetació

Edicions MIC

Índex

Presentació	7
Obertura	9
1. Com hem vingut organitzant les polítiques d'igualtat de gènere	11
1.1. Introducció	11
1.2. Evolució de les polítiques d'igualtat en el món local: organització municipal	13
1.3. Els Plans de Polítiques d'Igualtat com a política estrella de les polítiques d'igualtat de gènere	21
1.4. Els plans interns d'igualtat en els Ajuntaments catalans	22
1.5. La institucionalització de la transversalitat de la perspectiva de gènere en els ajuntaments catalans	23
1.6. Principals polítiques d'igualtat de gènere i recursos existents	26
1.7. Conclusions	31
1.8. Bibliografia i fonts	33
1.9. Annex metodològic	34
2. Del carrer a les institucions: el diàleg amb el moviment feminista i l'articulació d'espais de participació per a les dones	37
2.1. Introducció	37
2.2. Participació ciutadana i promoció de la igualtat	38
2.3. Municipalisme i participació de les dones	40
2.4. Els municipis del canvi: una nova agenda feminista i de radicalització democràtica	45
2.5. Reptes per a l'impuls de nous models de participació	54
2.6. Conclusions	57
2.7. Bibliografia i fonts	58
3. Pressupostos públics feministes: un repte per a totes les administracions públiques, incloses les locals	61
3.1. Introducció	61

3.2.	D'on venim?	63
3.3.	On estem?	69
3.4.	Cap a on anem?	78
3.5.	Bibliografia i fonts	83
4.	Creació i transferència de coneixement: els indicadors i la formació	84
4.1.	Introducció: Coneixement, feminismes i polítiques de gènere	84
4.2.	Els indicadors de gènere	88
4.3.	El desplegament de sistemes d'indicadors de gènere	90
4.4.	La formació i sensibilització	98
4.5.	Conclusions	104
4.6.	Bibliografia i fonts	106
5.	Sobre la comunicació. Avançant cap a una comunicació municipal feminista	109
5.1.	Introducció	109
5.2.	Fent camí cap a la transformació de la comunicació municipal	110
5.3.	Comunicació i polítiques públiques amb perspectiva de gènere	111
5.4.	Comunicació per la transparència	112
5.5.	Internet al servei de la ciutadania	113
5.6.	L'aliança entre les polítiques públiques i la comunicació feminista	116
5.7.	L'imperatiu d'una comunicació no discriminatòria	117
5.8.	La transversalitat de la comunicació arriba als municipis	119
5.9.	La transformació de les campanyes de sensibilització	121
5.10.	Canviar la política per canviar la comunicació	123
5.11.	La necessitat de recollir el missatge feminista	124
5.12.	Bibliografia i fonts	125
6.	Balanç i reptes de les polítiques locals d'igualtat de gènere	127
6.1.	Introducció	127
6.2.	D'on venim?	128
6.3.	On som?	131
6.4.	Cap a on anem? Els reptes de les polítiques locals d'igualtat de gènere	139
6.5.	Bibliografia i fonts	145
7.	Apunts finals. L'objectiu d'un nou impuls	147
	Currículums de les autores	153

Presentació

Em plau presentar-vos la darrera publicació del Seminari Ciutats i Persones de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS).

Des de la Diputació de Barcelona donem suport i treballem conjuntament amb l'ICPS en les diferents iniciatives que duu a terme per difondre, profunditzar i contribuir al desenvolupament de les polítiques de gènere i el feminisme, com és el cas del Seminari Ciutats i Persones.

Aquesta publicació anual que l'ICPS ha vingut realitzant en el marc del Seminari representa una imprescindible oportunitat per gaudir d'un material de treball, recerca i reflexió especialitzat entorn les polítiques públiques locals de gènere.

Vull aprofitar l'ocasió doncs per felicitar i agrair l'ICPS per aquests vint anys de Seminari i de recerca i divulgació feminista aplicada al món local.

La temàtica de la publicació que teniu entre les mans, *Eines municipals per a una política pública feminista*, ens apropa a la trajectòria que ha realitzat el món local en l'impuls i el desplegament de polítiques d'igualtat en els darrers vint anys. Ho fa a partir de l'anàlisi dels temes centrals en l'agenda feminista municipal, la planificació estratègica i la implementació de les polítiques de gènere, amb l'objectiu de reflexionar entorn les eines i les estratègies desenvolupades, així com de visibilitzar la feina feta durant aquest temps.

Desitjo que gaudiu dels diferents capítols de la publicació, que posen llum sobre els reptes que se'ns presenten per continuar avançant en el desplegament de polítiques públiques feministes des del món local.

Alba Barnusell Ortuño

Diputada delegada de polítiques

d'igualtat de la Diputació de Barcelona

2. Del carrer a les institucions: el diàleg amb el moviment feminista i l'articulació d'espais de participació per a les dones⁹

NATALIA PALEO MOSQUERA I ALBA ALONSO ÁLVAREZ

2.1. Introducció

Les polítiques d'igualtat han evolucionat cap a un enfocament cada cop més participatiu. S'ha entès que la incorporació de les dones al disseny i l'execució d'aquestes mesures contribueix de manera decisiva a millorar-ne la qualitat (Krizsán i Lombardo, 2013). Paral·lelament, cada cop s'aposta més per a què els mecanismes i processos de participació desenvolupats a tots els nivells de govern incorporin una mirada de gènere. No obstant això, en el context espanyol, la pràctica política existent evidencia limitacions significatives. Els espais de participació en l'àmbit sectorial d'igualtat mostren un clar esgotament i, cada cop més, una incapacitat d'incorporar el moviment feminista i de dones a tota la seva diversitat (Alonso, 2019; Rodríguez, 2012). Les polítiques per a la participació ciutadana, d'altra banda, no incorporen l'eliminació de les desigualtats com a objectiu realment transversal (Martínez, 2017). Davant d'aquestes carències, aquest capítol s'acosta a l'estudi d'algunes de les innovacions democràtiques amb perspectiva feminista que han estat desplegades en l'àmbit local en els darrers anys. En concret, s'aborden les experiències de dos municipis del canvi, Barcelona i Santiago de Compostel·la, durant la legislatura 2015-2019.

En l'última dècada, a Espanya s'ha produït una reactivació de l'esfera municipal com a espai d'acció col·lectiva i transformació política (Blanco i Gomà, 2016). A partir de l'any 2015, van entrar a l'escena local noves candidatures electorals que van comportar una alteració del sistema bipartidista i van integrar nombrosos militants de moviments socials que van decidir fer un pas endavant i implicar-se en la política institucional (Roca i Díaz-Parra, 2019). Com a resultat, després de les eleccions del maig del 2015, algunes de les ciutats espanyoles més importants van passar a estar governades per aquestes forces polítiques alternatives, que s'identificaven com a hereves del 15-M i que tenien com a objectiu fonamental traslladar les demandes ciuta-

---

9. Volem donar les gràcies a Beatriz López pel suport al treball de camp d'aquest estudi, així com a les persones que van acceptar ser entrevistades.

danes de les places a les institucions. Les expectatives dipositades als denominats municipis del canvi van ser molt elevades, proporcionals a la desafecció que causaven els partits tradicionals (Monge, 2021).¹⁰ Dues de les seves apostes centrals consistiren a desenvolupar àmplies polítiques de participació ciutadana i incorporar una mirada feminista en totes les actuacions.

En aquest capítol, abordarem la intersecció de les dues línies d'actuació clau i explorarem la posada en pràctica d'innovacions al model de participació dels dos ajuntaments seleccionats. A través de l'observació participant, una anàlisi documental exhaustiva i la realització d'entrevistes en profunditat amb actors clau, presentem evidències, tant de les principals actuacions impulsades en el període estudiat com dels desafiaments clau que emergeixen en la seva implementació.¹¹ Tot seguit, abordarem dues qüestions centrals: cap a on han evolucionat les polítiques de participació ciutadana per ser inclusives i afavorir la igualtat de gènere? Quins reptes emergeixen en la promoció d'aquests objectius?

2.2. Participació ciutadana i promoció de la igualtat

2.2.1. La participació és sempre transformadora? Anàlisi des d'una mirada de gènere

A les darreres dècades, la participació ciutadana ha estat una resposta comuna a la crisi de la democràcia representativa. El gir participatiu a escala global ha comportat el desenvolupament i la consolidació d'una pluralitat de mecanismes destinats a involucrar la ciutadania en la presa de decisions, en particular en l'àmbit local. En l'actualitat, són comuns almenys tres grans subtipus: els òrgans i les normes amb vocació de permanència en el temps (consells, reglaments de participació, etc.), els processos participatius *ad hoc* (dissenyats per a un pla, per a un pressupost, etc.) i les polítiques globalment participades, on s'empra una pluralitat de mecanismes formals i informals per facilitar la contribució de la ciutadania a l'elaboració d'un conjunt d'actuacions determinades (Parés, 2009).

Aquesta pluralitat d'instruments té un gran potencial a l'hora d'incorporar les veus de les dones en l'elaboració de polítiques públiques. No obstant això, igual que les institucions de la democràcia representativa –parlaments, governs, partits, etc.–, els estudis feministes han posat de manifest les seves limitacions. Han advertit que, malgrat tenir un gran potencial per incloure més la ciutadania en la presa de decisions (inclusió vertical), han estat poc efectius per combatre la reproducció de les relacions de dominació que travessen la societat (inclusió horitzontal) (Martínez, 2016).

---

10 Després de les eleccions del 2019, bona part d'aquestes candidatures no van aconseguir continuar els governs municipals, excepte Barcelona i Cadis. No obstant això, l'agenda política d'aquestes noves forces polítiques i les innovacions polítiques que van dur a terme en determinats àmbits durant la legislatura 2015-2019 han tingut un impacte important en l'agenda municipalista en general.

11 L'observació participant es va dur a terme a través del rol com a personal tècnic (en el cas de Santiago) i com a personal extern de consultoria (en el cas de Barcelona) dels autors de l'estudi. Les entrevistes es van fer el juny i el juliol del 2020 i van comprendre un càrrec polític i un càrrec tècnic de l'àmbit sectorial d'igualtat per a cada cas. Per a l'anàlisi de les polítiques a Santiago, també es va entrevistar una consultora externa. Tota la informació referent a això ha estat anonimitzada.

Així, gran part d'aquests instruments han estat dissenyats, implementats i avaluats sense tenir en compte l'existència de desigualtats entre dones i homes. S'ha entès que el seu caràcter inclusiu debilita les relacions de poder, quan en realitat pot contribuir a perpetuar-les (Martínez, 2017).

En el cas de les desigualtats de gènere, es pot observar la seva incidència en les pràctiques participatives impulsades per les institucions a través d'almenys cinc dimensions diferents: les dones participen menys (presència) i ocupen menys posicions de lideratge (lideratge); quan es tracta de mecanismes deliberatius, tenen menys temps d'ús de la paraula (veu) i menys influència (autoritat); finalment, les temàtiques que són prioritàries per a elles es veuen excloses del debat més freqüentment (agenda) (Karpowitz, Mendelberg i Shaker, 2012). A més, cal tenir en compte que el moviment feminista i de dones s'ha vist tradicionalment exclòs del conjunt d'interlocutors que són cridats a formar part dels espais participatius, amb l'excepció de l'àmbit específic de les polítiques d'igualtat.

Aquest tipus de limitacions es veuen augmentades, si és possible, amb l'actual gir participatiu neoliberal (Ormazàbal i Martínez, en premsa). En el marc d'una influència cada cop més notable dels principis de la nova gestió pública en l'Administració espanyola, la participació ciutadana s'ha convertit en un mercat suculent, impulsat per una creixent externalització i professionalització d'aquesta mena d'experiències. Aquesta evolució dificulta encara més la inclusió d'una mirada feminista basada en l'aprofundiment democràtic, en què la participació no contribueixi a generar nous espais d'exclusió, sinó que sigui efectivament transformadora de les relacions de gènere (Martínez, 2017).

2.2.2. Polítiques d'igualtat participatives: per a les dones i amb les dones

Les polítiques d'igualtat no han estat alienes a la creixent importància de la participació ciutadana i als desafiaments que ha suposat posar-la en pràctica. Cada cop més s'ha vinculat el desenvolupament d'aquestes polítiques amb els conceptes de representació substantiva i representació descriptiva de les dones (MacBride i Mazur, 2010). El primer fa referència al fet que les polítiques han de contribuir a incorporar els seus interessos i necessitats en les polítiques públiques. La transversalitat, com a estratègia més transformadora, proposa integrar-les en tots els àmbits d'actuació. En moltes ocasions, però, les veus de les dones queden excloses dels processos i espais de presa de decisions en matèria d'igualtat. L'èmfasi en la seva necessària representació descriptiva garanteix que també siguin presents als espais de decisió, i no només a través de la paritat als càrrecs de representació, sinó també obrint espais a la participació de membres del moviment feminista i de dones. Així, les polítiques d'igualtat es desenvoluparien per a les dones, però també amb les dones.

La creixent importància de la participació respon als descobriments de les anàlisis en matèria d'implementació de la transversalitat, que havien coincidit a destacar l'excessiva burocratització de l'estratègia. Aquesta s'ha fonamentat essencialment en la incorporació de coneixement de caràcter tècnic procedent del personal de l'Administració i d'experts externs, que ha donat forma a un model anomenat expert-burocràtic que ha predominat en gran part dels països, i també al context espanyol (Alonso, 2015). No obstant això, hi ha exemples del que s'ha anomenat el model democràtic-

participatiu, on s'articula la transversalitat, no només entorn de la idea de canvi en els processos, sinó també al voltant dels conceptes de veu i presència (Donaghy, 2004).

La incorporació d'un enfocament participatiu s'ha vinculat, de fet, amb una pluralitat de beneficis potencials. En primer lloc, permet generar un coneixement situat respecte a les desigualtats i als seus efectes a la vida de les dones a través de les seves veus i experiències, que resulta especialment valuós a l'hora d'explorar els efectes de les desigualtats interseccionals. Igualment, s'entén, cada cop més, que la qualitat i l'efectivitat de les actuacions en aquest àmbit no només depèn del contingut –que ha de ser sensible al gènere i a la interseccionalitat–, sinó també del procés a través del qual han estat elaborades (Krizsán i Lombardo, 2013). Així, l'articulació de nous espais contribueix al fet que es puguin qüestionar les prioritats d'actuació i discutir el concepte d'igualtat que hi ha darrere de les polítiques d'una institució. Els estudis existents indiquen que les polítiques de gènere que són elaborades de manera participativa tenen més tendència a incorporar un enfocament més inclusiu, ambiciós i adaptat a la complexitat d'abordar la lluita contra les desigualtats (Lombardo i Rolandsen -Agustin, 2012). Finalment, tenen un gran potencial per afavorir l'empoderament de les dones i del moviment feminista, ja que els visibilitza com a interlocutors legítims de l'Administració i considera l'autoritat del seu discurs.

Fins avui, han estat dues les fórmules més comunes a l'hora d'incorporar aquest component participatiu en el cas de les polítiques d'igualtat (Krizsan, Skjeie i Squires, 2012). D'una banda, alguns països han sistematitzat la celebració de processos de consulta, en els quals organitzacions de la societat civil i persones individuals poden fer contribucions escrites i orals. D'altra banda, hi ha exemples de consells consultius, en els quals poden contribuir en tasques com proposar noves actuacions o fer un control de les existents. Tots dos elements han contribuït, en particular, a la fase de disseny de polítiques d'igualtat, i han servit per millorar el contingut de normes i plans. En menor mesura, la participació ha tingut lloc en les fases d'establiment d'agenda, implementació i avaluació, en les quals les institucions públiques continuen delegant menys poder.

2.3. Municipalisme i participació de les dones

2.3.1. Mecanismes de participació en l'àmbit local: lliçons dels consells de la dona

Durant la primera dècada del període democràtic, els ajuntaments van concentrar gairebé tots els esforços en les tasques de construcció d'equipaments, infraestructures i serveis municipals, i van posposar fins a finals de la dècada de 1980 l'impuls de mecanismes de participació (Gomà, 1997). Una vegada superada aquesta primera etapa, la participació es va començar a introduir en les agendes locals, quan nombrosos municipis van començar a redactar els primers reglaments de participació ciutadana. No obstant això, els avenços van ser limitats, ja que la participació s'incorporava com una manera de millorar la legitimitat de les actuacions públiques o com un mecanisme de col·laboració en la prestació dels serveis públics. En aquest període no es va generar un discurs que vinculés la vocació participativa amb la millora dels processos de decisions o les polítiques resultants (Brugué, Font i Gomà, 2003).

Des de llavors i fins a la primera dècada del 2000, els mecanismes de participació més emprats en aquest nivell de govern han estat els consells municipals sectorials o territorials i els processos participatius *ad hoc*, vinculats a l'elaboració de plans estratègics. Gairebé sempre s'han dirigit a actors col·lectius formalitzats (associacions i entitats locals) i han entès la participació com a informació o, en el millor dels casos, com a consulta. A més, quan es van generar i desenvolupar aquests mecanismes, el moviment associatiu de base local estava força desactivat, almenys en comparació del rol tan actiu i reivindicatiu que havia exercit durant els primers anys de la Transició. Part dels líders veïnals s'havien integrat als equips municipals i s'havia establert una relació d'estreta col·laboració entre les associacions i les institucions locals, molt mediatitzada per les subvencions i la coproducció de serveis (Brugué, Font i Gomà, 2003).

És precisament en aquest context de creixent desmobilització i d'impuls dels primers mecanismes municipals de participació quan també es comencen a crear instruments específics per impulsar la participació de les dones. Des de la dècada de 1980, els ajuntaments espanyols, en molts casos impulsats per les demandes del moviment feminista i de dones, havien començat a desplegar polítiques d'igualtat de gènere. La Llei 7/1985, reguladora de les bases del règim local, els habilitava, per a això, en establir que els municipis podien dur a terme actuacions complementàries a les altres administracions públiques, entre les quals les de "promoció de la dona" (art 28). Llavors es van començar a crear les regidories i les àrees de la dona o igualtat i els centres d'informació, amb la missió específica de promoure la igualtat de gènere en l'àmbit municipal i d'oferir atenció i recursos dirigits a les dones (Paleo, 2015). En el marc d'aquest procés d'institucionalització, sorgeixen també els consells municipals de la dona, impulsats per les regidories o àrees responsables de les polítiques d'igualtat i amb una estructura similar a la dels altres consells municipals sectorials.

En un estudi sobre els municipis espanyols de 20.000 a 100.000 habitants, Otero i Bouzas (2012) constaten que, a finals de la primera dècada del 2000, els consells eren presents a gairebé la meitat dels ajuntaments que disposaven d'una regidoria d'igualtat monocompetencial (49%) i en poc més d'un terç dels que impulsaven aquestes polítiques des de regidories multicompetencials o des d'estructures tècniques específiques amb rang inferior al d'una regidoria (37%). Als municipis amb un pla estratègic d'igualtat en vigor, hi havia més probabilitats que també hi hagués un consell de dones (un 58% davant d'un 27%) (Otero i Bouzas, 2012). És a dir, a mesura que les polítiques municipals de gènere estaven més desenvolupades, era més probable que s'hi hagués incorporat la dimensió participativa.

D'aquesta manera, fins a la primera dècada del 2000, els consells van ser els mecanismes de participació de les dones que més predominaven en l'àmbit municipal (De la Fuente i Freixanet, 2009). Tot i que comptem amb escasses anàlisis empíriques sobre el seu funcionament, es poden identificar de manera força consistent una sèrie de problemàtiques repetides arreu del territori (taula 1). En primer lloc, és evident el seu escàs perfil decisor i deliberatiu (Martínez, 2009). Han constituït essencialment espais de provisió d'informació i, en menor mesura, de consulta i rendició de comptes sobre les polítiques desenvolupades. Això determina que els consells es percebin com un potencial mecanisme per a la instrumentalització del moviment feminista i de dones amb la finalitat de legitimar les decisions públiques. Hi prevaldria una lògica de dalt a baix a través de la qual la institució té un control gairebé total sobre les agendes de treball (per què s'hi participa?). En segon terme, una crítica comuna respon a la

composició d'aquests organismes i la seva escassa capacitat per ser representatius del moviment en tota la seva diversitat (qui hi participa?) (Alonso, 2019). Això es relaciona, d'una banda, amb pràctiques de patronatge a través de les quals les institucions aposten per la inclusió de col·lectius pertanyents a les seves xarxes d'influència o afins a les seves posicions (Rodríguez, 2012); d'altra banda, també amb la progressiva rutinització del seu funcionament, que ha donat lloc a una manca de renovació en la seva composició i en les seves dinàmiques internes (Alonso, 2019). Això es reflecteix en l'escassa participació de les dones joves o de les dones migrants, que se senten particularment excloses d'aquests espais (La Formiga, 2006). El baix nivell de representativitat respon igualment a la inadequació del seu disseny i de les seves dinàmiques per donar cabuda a les noves formes d'activisme, tal com abordarem al proper punt. En tercer lloc, una debilitat clau té a veure amb els ritmes i les formes de participació (com s'hi participa?). Els diagnòstics existents mostren com les dinàmiques i els temps de la participació constitueixen un element dissuasiu determinant i una de les dificultats clau que experimenten moltes dones (Alonso, 2019). A causa de la divisió sexual del treball, les dones tenen poc temps disponible (Verge, 2014), i una demanda de participació excessiva (moltes vegades, en molts espais, etc.) pot tenir l'efecte no desitjat de derivar en processos de desempoderament (Gómez, 2017).

El disseny i el funcionament d'aquests espais presenten, per tant, limitacions respecte a tres dimensions clau per garantir una experiència de participació satisfactòria: poder participar (dinàmiques i temps adequats), saber participar (habilitats i coneixement per abordar el procés participatiu) i voler participar (processos motivadors i retorn sobre la participació) (Espiau [et al.], 2005).

Taula 1. Principals beneficis potencials i debilitats detectats als consells de la dona en l'àmbit local

Beneficis potencials d'acord amb la literatura	Febleses detectades a la pràctica
Produir coneixement situat	Poca capacitat d'influència
Generar representació descriptiva	Instrumentalització
Visibilitzar les dones com a interlocutores vàlides	Patronatge
Afavorir la qualitat de les polítiques	<i>Desempoderament</i>
Transformar l'esfera pública	

Font: elaboració pròpia

En part com a resposta a les crítiques que reben els consells municipals, durant els primers anys del segle XXI comencen a proliferar altres fórmules de participació. Així, comencen a dur-se a terme processos participatius de caràcter *ad hoc*, vinculats a algun pla o acció municipal, i també sorgeixen els plans municipals de participació ciutadana, a través dels quals es busca establir una estratègia integral. Des d'una perspectiva de gènere, a l'hora d'analitzar aquestes iniciatives és important diferenciar les que tenen un caràcter mixt de les que es dirigeixen específicament a les dones –impulsades principalment des de les regidories o àrees d'igualtat. En aquest sentit, de vegades s'ha identificat una diferència important pel que fa a la finalitat que persegueixen. Així, mentre que els processos participatius mixtos es van consolidant com un mecanisme de consulta per a l'elaboració de deter-

minats plans municipals, els dirigits específicament a les dones sovint són considerats un objectiu en si mateix (Solà i Bailac, 2009). És a dir, els processos participatius específics per a dones han tingut encara menys incidència política que la resta d'experiències. Aquest fet constitueix, sens dubte, una gran debilitat, la qual ha deslegitimada i desincentivat la participació de les dones en determinats espais institucionals (Franco, Guilló i Sánchez, 2005). D'altra banda, també s'ha constatat que, en general, en els processos mixtos, tant en els de caràcter *ad hoc* com en els plans directores de participació, hi ha mancat una perspectiva de gènere. En el millor dels casos, quan s'han tingut en compte les dones de manera específica, s'ha buscat facilitar-ne la incorporació, però no s'ha qüestionat la seva posició de desigualtat en la societat (Solà i Bailac, 2009).

En els darrers anys han començat a proliferar altres experiències participatives a escala local, però fins ara gairebé no han estat analitzades. És el cas, per exemple, de les anomenades cases de les dones, les quals han estat impulsades en nombrosos municipis en resposta a una demanda explícita de les associacions feministes d'àmbit local (Martínez, en premsa). En alguns casos gestionats pels ajuntaments i, en altres, cogestionades amb organitzacions feministes, es constitueixen com a espais de referència local per incentivar i enfortir el moviment feminista, el teixit associatiu i els grups de dones, teixint xarxes entre dones diverses i fomentant-ne la participació sociopolítica (Berdin Btasun, 2020). En la majoria de les cases s'han posat en marxa escoles d'empoderament, que tenen com a objectiu específic la promoció de la participació sociopolítica de les dones, l'empoderament individual i col·lectiu i l'augment de la seva incidència política.

Un altre exemple interessant, en aquest cas de participació per irrupció,¹² són les comissions de gènere o d'igualtat que s'han començat a crear a l'àmbit educatiu, en alguns casos impulsades per les associacions de mares i pares i, en d'altres, de manera conjunta entre els diferents actors implicats en la quotidianitat de les escoles –professorat, mares i pares, col·lectius socials que defensen la coeducació o les escoles públiques, etc.- Es tracta d'espais autoorganitzats, en molts casos de caràcter mixt, a través dels quals es busca promoure el feminisme i la igualtat de gènere en l'àmbit educatiu.¹³

2.3.2. El moviment associatiu de dones i feminista en l'àmbit local: reimaginant la participació?

A l'hora d'analitzar els espais locals de participació, és important situar el focus al moviment associatiu de dones i feminista. En aquest sentit, a Espanya està format per una gran diversitat d'organitzacions, particularment en l'àmbit local. Inexplicablement, són gairebé inexistents els treballs acadèmics en què s'ha analitzat (Murillo i Rodríguez, 2003; Ortobals, 2009; Yebes, 2014; Codina, 2019). Per exemple, després de més de quaranta anys de democràcia, continua havent-hi mol-

12 Entre les diferents tipologies de participació destaquen les que diferencien el tipus d'actor que els inicia. Així, es pot produir a iniciativa de la institució, que convida els agents socials a participar-hi, o pot tenir lloc per irrupció, cas en què la societat civil utilitza l'espai públic per impulsar mesures que posteriorment seran adoptades per les institucions (Blas i Ibarra, 2006).

13 Una experiència d'aquest tipus molt interessant a Barcelona és la iniciativa "Escoles feministes, transformació educativa per una escola pública emancipadora". Amplieu la informació a: <https://www.escolesfeministes.org/>

tes dificultats per comptabilitzar el nom d'associacions i organitzacions de dones que existeixen en tot el territori estatal, ja que no hi ha un registre estatal específic. A finals de la dècada de 1990, l'Institut de la Dona identificava un total de 2.722 associacions de dones: 186 d'àmbit estatal i 2.536 d'àmbit territorial. Actualment, l'any 2021, al Registre Nacional d'Associacions del Ministeri d'Interior es quantifiquen 10.061 associacions que inclouen el nom de dona a la denominació. Per tant, aquestes dades, tot i no ser exhaustives, sí que permeten observar el gran creixement que aquest moviment ha viscut al llarg del període democràtic.

Una qüestió clau a l'hora d'analitzar la participació de les dones en l'àmbit local és la distinció entre associacions de dones i associacions feministes, ja que la majoria d'organitzacions de base local no es consideraven a si mateixes feministes (Murillo i Rodríguez, 2003). Les organitzacions feministes a Espanya van ressorgir amb força en el període de transició a la democràcia i van articular les seves demandes al voltant de la igualtat de gènere, focalitzant-se en qüestions com la igualtat davant la llei, els drets reproductius, el divorci, l'assetjament sexual o la igualtat en l'àmbit laboral (Threlfall, 1985). En canvi, la major part d'associacions de dones es van gestar a partir de la dècada de 1990, en el marc de les polítiques de gènere impulsades pels diferents nivells de govern (Martínez, 2005). Tot i que les associacions de dones han estat menys estudiades (Valiente, 2007), hi ha un consens clar a l'hora d'assenyalar que tenen una presència molt significativa als municipis espanyols –especialment en l'àmbit rural– i que persegueixen objectius molt diversos. Per exemple, un estudi realitzat l'any 2009 sobre les associacions de dones a Andalusia mostrava que els seus objectius prioritaris giraven al voltant de l'àmbit cultural (40,7%), l'educació dels fills/filles (9,9%) i la igualtat de les dones (7,4%) (Ortbals, 2009).

Així, l'eix local-global incideix de manera determinant en aquests dos tipus d'organitzacions (Martínez, 2005). Mentre que les feministes operen principalment en una escala supralocal, la resta d'associacions de dones són fonamentalment de base municipal. D'acord amb Franco, Guilló i Sánchez (2005), aquesta situació va comportar que les demandes de les dones en aquest nivell de govern s'estructuressin en gran part al voltant de qüestions exclusives de l'àmbit privat: curació familiar i autocures, desenvolupament personal i oci, salut, etc. Aquest fet, malgrat reflectia la dependència de les dones respecte a la reproducció, en molts casos no implicava un qüestionament de les asimetries de poder ni de les desigualtats estructurals entre sexes.

Així mateix, també s'observa que les associacions de dones segueixen una estratègia diferent que les organitzacions feministes per assolir els seus objectius. Mentre que les darreres han desenvolupat principalment estratègies de pressió clàssiques –com la convocatòria de manifestacions, concentracions, la recollida de signatures, etc.–, la resta d'associacions de dones s'han decantat majoritàriament per les estratègies de representació –com, per exemple, formar part dels consells de la dona o igualtat– (Martínez, 2005) i de col·laboració estreta amb els ajuntaments –per exemple, a través de la cogestió de determinats serveis públics. En aquest sentit, també s'ha assenyalat que poques vegades pretenien incidir en les decisions dels poders públics, ja que la seva relació amb els governs locals era, en molts casos, de dependència econòmica (Martínez, 2009; Ortvals, 2009). En tot cas, és clar que tant les organitzacions feministes com les associacions de dones han exercit una important funció de mediació, entesa com la canalització de demandes i la participació en els processos de presa de decisions de l'àmbit municipal. Segurament en l'àmbit local ha estat més complicat que les organitzacions feministes expressessin les seves demandes, ja que el seu caràcter global i transforma-

dor feia molt difícil que es materialitzessin en polítiques concretes i operatives en aquest nivell de govern (Martínez, 2005).

Una de les principals raons de l'esgotament dels consells com a mecanismes centrals per a la participació té a veure amb els canvis viscuts pel moviment feminista i de dones. El cicle de mobilització experimentat al context espanyol durant l'última dècada l'ha situat com un actor central en els processos de radicalització democràtica i de generació d'alternatives al model neoliberal (Cruells i Alfama, 2019). El feminisme va ser cabdal en les mobilitzacions del 15-M i en les marees posteriors de lluita contra l'austeritat (Cruells i Ruiz, 2014). No obstant això, es pot situar l'any 2014 com un punt d'inflexió, ja que és llavors quan es (re)articulen xarxes a escala estatal i el moviment s'eixampla significativament. En essència, això succeeix com a reacció a l'intent del Partit Popular de restringir els drets reproductius de les dones (Alonso, 2018). El Tren de la Llibertat, sorgit en el marc de les protestes contra la llei Gallardón (2014), la Marxa contra les Violències (2015) o la primera Vaga de Totes (2015), precedent fonamental de les vagues de dones massives dels anys 2018 i 2019, constitueixen fites centrals en aquest embranzida. Contribueixen a cosir un moviment que, en coherència amb l'estructura descentralitzada de l'Estat, es caracteritzava per estar molt fragmentat territorialment (Bustelo i Ortobals, 2007). També va ajudar a ampliar-lo la incorporació, entre d'altres, de les dones joves, que van plantejar no tan sols la necessitat de protegir conquestes passades, sinó d'aconseguir noves transformacions, com van mostrar les accions al voltant de la violència sexual.

Un dels elements que marquen el caràcter obsolet de molts espais de participació està relacionat, de fet, amb la divisió intergeneracional del moviment feminista i de dones (Alonso, 2019). Sense cap mena de dubte, les mobilitzacions de l'última dècada han mostrat la capacitat dels diferents grups d'edat per articular accions de manera conjunta. Això no obstant, és evident la presència d'estratègies, enfocaments i estructures diferenciades (Martínez, 2021; Portos, 2019; Galdón, 2018). Les dones de més edat encaixen més en models com els consells, ja que articulen l'activisme al voltant d'organitzacions estables, ben delimitades i amb una relació de col·laboració amb les institucions. Per contra, les dones joves plantegen principalment un activisme individual, més líquid i desconnectat de militàncies amb permanència en el temps. També mostren més escepticisme respecte a la relació del feminisme amb les administracions. S'entén que l'accés a recursos públics i el contacte amb les institucions afavoreixen la cooptació i col·lideixen amb els ritmes i objectius propis de l'activisme (Palomares i García, 2013). No se senten, per tant, interpel·lades per formes de participació per invitació, com els consells. Aquest feminisme de codi obert (Galdón, 2018) es caracteritza, a més, per la centralitat de les xarxes com a espai d'articulació de la protesta, tal com mostren campanyes tan exitoses com el #MeToo, #Explica'l o #NiUnaMenys. Finalment, la mirada interseccional i la centralitat de la sexualitat les diferencien respecte als grups de més edat. L'emergència de tots aquests canvis influeix en l'abordatge de la participació per part de les institucions.

2.4. Els municipis del canvi: una nova agenda feminista i de radicalització democràtica

Després de les eleccions de 2015, l'anomenat nou municipalisme o municipalisme del canvi (Subirats, 2016; Roth [et al.], 2019) va impulsar una nova agenda política, en la

qual la participació ciutadana i el feminisme es van configurar com a dos pilars fonamentals (Roth [*et al.*], 2019). D'una banda, es pretenia avançar cap a una societat més democràtica promovent nous espais de participació ciutadana encaminats a apropar els processos d'elaboració de polítiques a la ciutadania (Russell, 2019; Monje, 2021); de l'altra, s'aspirava a construir una societat més feminista, qüestionant les relacions jeràrquiques, competitives i patriarcals, i situant l'èmfasi en la reproducció social (Cruells i Alfama, 2019).

Els nous governs municipalistes assumiren des de l'inici que els mecanismes de participació que havien predominat tradicionalment en molts municipis no havien servit o havien estat insuficients per canalitzar la participació ciutadana. Per això, en alguns casos van optar directament per no continuar impulsant determinats consells sectorials que no assolien els objectius per als quals havien estat creats (per exemple, a Cadis es va dissoldre el Consell Municipal d'Inclusió Municipal), i a d'altres els van mantenir, però van cercar una manera de fer-los més representatius i inclusius i que tinguessin més incidència política (per exemple, a Barcelona, el Consell de Dones).

En tot cas, a la legislatura 2015-2019 es va inaugurar un nou període per al municipalisme, en el qual van proliferar múltiples canals de comunicació institucional i noves formes de participació ciutadana vinculades, en molts casos, als processos d'elaboració de les polítiques públiques. En aquest sentit, un element comú va ser el qüestionament del subjecte polític de les polítiques públiques i de la participació, situant el focus per primera vegada en els que no hi eren i en les veus que no havien estat escoltades (Cruells i Alfama, 2019). Així doncs, es va intentar superar el model tradicional –centrat gairebé exclusivament en les associacions– i es va impulsar la participació individual de les dones en molts processos participatius, tant presencials com telemàtics, i en diversos àmbits d'actuació, com per exemple, l'urbanisme (a Madrid i Barcelona) o als sectors comercial, turístic o hotelier (a Santiago de Compostel·la). A més, es va pretendre que la participació fos més enllà de la fase de diagnòstic o propositiva, i es van impulsar nous processos de coproducció de les polítiques municipals. És a dir, es va buscar incorporar la participació efectiva de la ciutadania i de la pluralitat d'agents que formen la societat –entre els quals hi havia els moviments de dones i feministes– en tot el procés d'elaboració i implementació de les polítiques (Blanc i Gomà, 2016).

A continuació, explorarem aquestes noves pràctiques participatives als ajuntaments de Barcelona i Santiago de Compostel·la, tots dos governats per candidatures alternatives –Barcelona en Comú i Compostel·la Aberta, respectivament– durant la legislatura 2015-2019.

2.4.1. Barcelona

L'Ajuntament de Barcelona ha estat pioner en el context espanyol i compta amb una àmplia experiència en la creació d'estructures de participació per incorporar el moviment associatiu de la ciutat. El Consell de les Dones municipal compta amb una trajectòria de més de vint anys i ha experimentat un procés de descentralització a partir del qual ha replicat l'estructura i els objectius als diferents districtes. Malgrat aquest ampli marc institucional, les polítiques d'igualtat del municipi havien reproduït les mateixes mancances i limitacions identificades al context espanyol, ja que mostraven un clar perfil tecnocràtic (CIRD, 2015). Aquesta limitació

ha estat abordada de manera explícita pel govern municipal de Barcelona en Comú. En el marc d'una aposta per considerar la participació ciutadana com un dels eixos prioritaris d'actuació, ha situat la incorporació de la perspectiva de gènere en un lloc central.

En primer terme, el Pla de justícia de gènere 2016-2020 impulsat per la Regidoria de Feminismes i LGTBI va incorporar un mandat per “incloure la veu, necessitats i propostes de les dones als espais institucionals i donar cabuda a la producció de les accions públiques locals als discursos d'igualtat de gènere que provenen de la ciutadania” (Ajuntament de Barcelona, 2016: 42). El seu propi procés d'elaboració va comptar amb un notable component participatiu. El seu disseny es va integrar als treballs del Pla d'actuació municipal i dels diferents plans d'actuació de districte. Es va nodrir així de les propostes rebudes a través del portal municipal Decidim.bcn, el principal instrument per incorporar la lògica de codi obert a la participació ciutadana. També va recollir les contribucions sorgides de les taules temàtiques organitzades als diferents districtes, on es van generar espais per a la deliberació sobre les polítiques de gènere de la ciutat. La combinació de diferents metodologies va permetre que hi participessin tant organitzacions com dones a títol individual.

La participació també va constituir un eix central de l'estratègia en matèria de transversalitat.¹⁴ Fruit de l'aposta per polititzar i desburocratitzar aquest enfocament, es va elaborar un diagnòstic que comprenia el model de participació de la ciutat i, en particular, centrava l'atenció en els mecanismes referits a les polítiques sectorials d'igualtat (Alonso, 2017). En primer lloc, el diagnòstic va constatar la necessitat d'incorporar una mirada de gènere en actuacions clau. El marc polític-normatiu de les legislatures precedents havia regulat i promogut el desenvolupament de diferents estructures i metodologies per a la inclusió de la societat civil sense incorporar la incidència de les desigualtats, seguint la lògica predominant (Martínez, 2017). Aleshores, el govern de Barcelona en Comú planteja l'elaboració d'un nou reglament de participació ciutadana¹⁵ per establir el marc general per a aquestes polítiques.

Des de l'àrea d'igualtat es concep la inclusió de la perspectiva de gènere en aquest document com a objectiu estratègic. Fruit d'aquest treball, la norma incorpora una pluralitat de mesures i es converteix en una referència clau al context espanyol.¹⁶ Entre d'altres, inclou diverses referències al marc normatiu d'igualtat, en les quals s'ha de promoure la participació femenina i del moviment feminista i de dones, i cal garantir l'aplicació de la transversalitat; estableix la composició paritària d'una diversitat d'espais de participació; prohibeix la presentació d'iniciatives ciutadanes, la celebració de consultes o de processos participatius que restringeixin els drets fonamentals recollits pel títol I de l'Estatut d'autonomia; exclou de la presentació d'iniciatives entitats que hagin estat condemnades per exercir o tolerar pràctiques discriminatòries per raó de sexe o de gènere, i estableix la inclusió de la perspectiva de gènere a l'avaluació dels pro-

14 DEPARTAMENT DE TRANSVERSALITAT DE GÈNERE. *Mesura de govern: la transversalitat de gènere a l'Ajuntament de Barcelona*, 2015.

15 Reglament de participació ciutadana (BOPB, 3 gener 2018). El reglament va ser anul·lat per la sentència 874/2019 del TSJ de Catalunya i actualment es troba en procés de tornar a ser aprovat.

16 Una norma pionera precedent, referent a l'elaboració del Reglament, va ser la Norma foral 1/2010, de 18 de juliol, de participació ciutadana de la Diputació de Guipúscoa.

cessos participatius i a les assessories tècniques per dur-les a terme. Aquest abordatge holístic contribueix a situar les desigualtats i els seus efectes al centre del model de participació de la ciutat. Atén, a més, les inequitats en termes de presència, veu, lideratge i agenda assenyalades per la literatura.

A més, aquestes mesures es veuran reforçades per l'aprovació el 2019 del Reglament per a l'equitat de gènere. Aquesta norma estableix no només uns principis rectors per a què les polítiques de participació incorporin una mirada de gènere, sinó que la incorporació de les veus de les dones ha de ser un component crucial en el desenvolupament de la transversalitat.

Un segon eix del diagnòstic elaborat el 2017 fa referència als mecanismes vinculats específicament al desenvolupament de les polítiques d'igualtat. L'aposta per unes polítiques menys tecnocratitzades també requeria incidir en els consells de dones de la ciutat com a espais institucionals privilegiats per canalitzar la participació del moviment feminista i de dones. L'anàlisi realitzada va mostrar mancances comunes a les identificades en altres contextos. Aquests espais tenien una dificultat evident per atraure dones joves, alhora que s'observava una gran absència de dones migrants. Tot això dificultava la necessitat d'incorporar una mirada interseccional als consells. També s'advertien problemàtiques relatives a les tres dimensions clau per generar experiències satisfactòries de participació: una exigència excessiva de temps dedicat a la participació (poder participar), unes polítiques públiques complexes a les quals no sempre era fàcil contribuir (saber participar) o l'abordatge de temàtiques massa allunyades de la realitat dels barris (voler participar) (Alonso, 2017). En aquest sentit, les dades apuntaven no tant a la voluntat de participar més, sinó millor.

Per a l'abordatge d'aquestes debilitats clau es van plantejar una sèrie de línies de treball centrals. En primer lloc, es va iniciar un procés de canvi al Consell de les Dones de Barcelona i es va apostar per un perfil més deliberatiu. A més del plenari i la comissió permanent establerts en la norma reguladora, es van crear grups de treball sobre temàtiques específiques –violència de gènere, coordinació territorial, polítiques LGTBI i transversalitat de gènere-. La seva creació va respondre tant a les prioritats de la institució com a les de les entitats, cosa que va facilitar-ne la influència a l'agenda. Igualment, en disposar d'un àmbit de referència més concret i d'una dimensió més reduïda, aquests espais van permetre que les entitats contribuïssin activament al disseny, implementació i seguiment de diferents mesures, entre les quals el reglament de participació ciutadana.

En segon lloc, la necessitat de renovar la composició dels consells i d'adaptar el model de participació a la realitat dels diferents territoris va inspirar l'elaboració d'un mapa d'entitats feministes de la ciutat. El directori recull, des de l'any 2018, tots els grups que treballen per la igualtat de gènere i visibletza no sols la ubicació, sinó també els àmbits d'interès.¹⁷ Aquesta mesura va comptar amb precedents a nivell de districte, com és el cas del Consell de Dones de Sants-Montjuïc. Per tal d'abordar la manca de dinamisme de l'organisme, l'any 2016 es va dur a terme un diagnòstic que tractava tres aspectes clau: a) l'elaboració d'un mapa d'actors del districte que permetés actualitzar la llista d'entitats feministes i de dones existents; b) l'anàlisi de l'experiència de participació al consell; c) i, finalment, l'anàlisi específica de la situació de les dones migrants (La Formiga, 2016). El desenvolupament de l'estudi a través

---

¹⁷ Vegeu: <https://ajuntament.barcelona.cat/dones/ca/recursos-i-actualitat/mapa-dentitats-feministes>

del contacte directe amb el teixit social va permetre no tan sols identificar entitats que potencialment podien incorporar-se als espais de participació existents, sinó donar a conèixer la seva contribució al desenvolupament de les polítiques municipals d'igualtat.

També va ser en aquest districte on va emergir una de les bones pràctiques de referència per al context barceloní. En coherència amb la demanda d'una major descentralització dels espais de participació, es va apostar per desenvolupar-los als barris. Amb aquesta voluntat, el 2015 es va crear la Taula de Dones de la Marina. Tenia l'objectiu prioritari d'incorporar una mirada de gènere a la vida del barri i, des d'un inici, va demostrar més capacitat d'atracció que organismes amb una llarga trajectòria, com el Consell de Districte. Això es deu al fet que es va concebre com un espai propi de les entitats, que eren les que marcaven de manera preferent aspectes com l'agenda, les formes de participació o els temps. El personal tècnic només desenvolupava tasques d'acompanyament per afavorir que la participació contribuís a l'empoderament individual i col·lectiu. Amb aquest objectiu, facilitava qüestions com l'accés a formació en matèria de gènere, element que els participants consideraven important per millorar la seva experiència de participació, i també per afavorir la cohesió del grup, ja que pal·liava la incidència de la bretxa generacional. La clara aposta pel nivell territorial més proper va determinar, a més, que la Taula comptés amb un enfoc de treball aplicat en què les entitats duïen a terme accions concretes als espais públics del barri. Amb tot això, el seu model de funcionament contribuïa a pal·liar algunes de les debilitats clau dels consells, ja que abordava de manera explícita les dimensions de poder (reunions a llocs propers), saber (formació) i voler participar (agenda pròpia).

Finalment, al costat de l'aposta per un nou espai més flexible i descentralitzat, la Regidoria de Feminismes i LGTBI va facilitar el desenvolupament de pràctiques de participació per irrupció. Una part significativa del moviment feminista de la ciutat mostra una relació de desconfiança i de desconeixement respecte dels organismes institucionals que canalitzen la participació. Per exemple, les assemblees de dones organitzades en molts barris reuneixen gran part de les feministes més joves i no tenen relació amb espais com els consells. En el període d'estudi van generar pràctiques de gran rellevància per a la vida de la ciutat, com els protocols contra les agressions sexistes en les festes majors dels barris. Aquestes guies incorporen aspectes centrals com la definició d'agressió sexista o el pla d'actuació en cas que se'n produeixin, i aborden de manera explícita l'impacte de les desigualtats en l'ús de l'espai públic –una demanda clau del feminisme de la quarta onada-.¹⁸

El govern local va donar valor a aquests protocols, per exemple, atorgant distincions com el Premi 25 de Novembre, que el 2015 va recaure en les entitats del barri de Poble-sec, pioneres en l'elaboració d'un text d'aquestes característiques. Igualment, la proliferació d'aquesta mena d'actuacions va derivar en l'impuls d'una política específica de la Regidoria a la qual s'ha destinat una partida pressupostària per contribuir a implementar-la. Aquest tipus de pràctiques, tot i que incipients, marquen la incorporació d'un enfocament de baix a dalt amb un gran potencial, no tan sols perquè les polítiques d'igualtat reflecteixin les demandes del moviment a tota la seva diversitat, sinó també per contribuir al seu empoderament i visibilització.

18 Vegeu, per exemple, el *Protocol d'actuació contra les agressions sexistes: festes majors del Poble-sec*, 2015.

La combinació de la incorporació de la perspectiva de gènere en les polítiques de participació de la ciutat i la posada en pràctica de mesures d'igualtat innovadores ha impulsat canvis en tres dimensions: ha apostat per incrementar la representativitat de les persones participants, donant espai a organitzacions i dones individuals diverses (qui hi participa?), ha permès un cert control de l'agenda política per part del moviment (per què s'hi participa?) i ha donat lloc a una diversificació de les metodologies de participació adaptant-les a les necessitats de la ciutadania (descentralització, digitalització, etc.) (com s'hi participa?).

2.4.2. Santiago de Compostel·la

L'Ajuntament de Santiago de Compostel·la també va ser pioner a Galícia en promoció de la participació de la ciutadania en la gestió municipal. Així, l'any 1998 va aprovar un reglament de participació ciutadana on, entre altres qüestions, preveia la posada en marxa d'un registre municipal d'associacions, la creació d'un consell de relacions veïnals o la possibilitat d'impulsar posteriorment consells de participació sectorials. En el decurs de la primera dècada de 2000, es van anar creant nombrosos espais, entre els quals el Consell Municipal de la Dona, impulsat l'any 2000 des de la Regidoria de la Dona.¹⁹

Segons el reglament del consell, hi tenien representació totes les organitzacions de dones inscrites al registre municipal, algunes de les vocalies de la dona de les associacions veïnals de caràcter mixt i les secretaries de la dona dels sindicats amb representació al municipi. Si bé fins l'any 2010 el govern local va avançar en el procés d'institucionalització de les polítiques d'igualtat de gènere i en l'impuls de la participació de les dones de base associativa, ni aquestes polítiques ni les demandes de les dones van aconseguir centralitat en l'agenda política local. Un estudi sobre les polítiques municipals de gènere a Galícia durant la legislatura 2007-2011 mostrava que Santiago ocupava el lloc 40 dels 310 municipis analitzats respecte al grau de desenvolupament d'aquestes polítiques (Paleo, 2015). Així mateix, es constata que el Consell Municipal de la Dona es reunia semestralment i que el moviment influïa poc en les polítiques de gènere municipals. Per tant, si bé hi havia un mecanisme formal de participació, tenia poca activitat i una capacitat d'incidència molt limitada, i només hi participaven dones que pertanyien a associacions registrades com a tals.

Durant la legislatura 2011-2015, amb el Partit Popular al govern local amb majoria absoluta, es va produir un gran retrocés en les polítiques locals de gènere. En matèria de participació, es va eliminar el Consell Municipal de la Dona i se'n va crear un altre anomenat Consell Sectorial de Família, Benestar Social i Igualtat, de caràcter mixt i amb representació de les associacions registrades, els objectius de les quals coincidissin amb el seu àmbit d'actuació. D'aquesta manera, les dones van deixar de tenir un mecanisme específic i, a més, tampoc no es van dur a terme altres accions per canalitzar les demandes o fomentar-ne la participació.

El 2015, Compostel·la Aberta, una de les anomenades candidatures del canvi, va guanyar les eleccions municipals. La igualtat de gènere era una prioritat per al nou govern i un dels reptes claus consistia a superar l'enfocament i la cultura exclusiva-

---

¹⁹ Aprovat durant un govern bipartit format pel Partit dels Socialistes de Galícia (PSdG) i el Bloc Nacionalista Gal·lec (BNG).

ment assistencialista que havia predominat els anys anteriors. En aquest sentit, es van separar les competències d'igualtat de gènere dels serveis socials, i la Regidoria d'Igualtat²⁰ va passar a estar liderada per una regidora que també ho era de Comerç, Desenvolupament Econòmic, Treball i Turisme, i era portaveu de Compostel·la Aberta.²¹ Quant a la dimensió participativa, el govern va optar per enfortir els consells sectorials que ja hi havia i fins i tot en va crear de nous, incorporant el criteri de presència equilibrada de dones i homes en la seva composició. En el cas del Consell Municipal de la Dona, que havia estat eliminat el 2012, no es va arribar a reactivar, tot i que, segons consta a diversos documents municipals,²² s'estava treballant per crear-lo, però procurant que fos més inclusiu i tingués més capacitat d'incidència política.

No obstant això, durant aquest mandat, es van posar en marxa nous mecanismes per canalitzar la participació de la ciutadania i de les dones en particular. D'una banda, en relació als espais mixtos, destaquen especialment dues actuacions adreçades a aprofundir en la democràcia participativa. En primer lloc, des de l'any 2015 i durant tota la legislatura, es van dur a terme els pressupostos participatius sota la marca Compostel·la Decide. A través d'aquesta acció, cada any la ciutadania podia decidir de manera directa a què destinava una part dels recursos. Les propostes es podien fer a títol individual o associatiu, però la votació era sempre individual. La participació es va canalitzar tant presencialment com telemàticament, la qual cosa va garantir un alt nivell d'implicació ciutadana –l'any 2018, hi van participar aproximadament 4.500 persones-. Quant a la perspectiva de gènere, a més del contacte directe amb els grups de dones i feministes per a què s'impliquessin activament en el procés participatiu, es van crear espais no mixtos per a la formulació de propostes i, a l'hora de prioritzar les actuacions, es donava més valor a les que incorporaven la perspectiva de gènere o es vinculaven específicament a les polítiques d'igualtat.²³

En segon lloc, una altra acció important impulsada a partir del segon any del mandat van ser les trobades “Ao Vivo”, a través de les quals l'equip de govern –de caràcter paritari– anava als barris i parròquies cada mes per rendir comptes i escoltar les demandes i problemàtiques de la ciutadania. En aquestes reunions, a més del criteri de proximitat, per intentar fomentar la participació igualitària de dones i homes s'oferia un servei de canguratge i es comptava amb personal professional de mediació per regular el debat, mesurar el temps de participació i afavorir dinàmiques que permetessin a les dones participar en igualtat de condicions.

Pel que fa a la participació específica de les dones, des de l'inici de la legislatura s'identifiquen diverses actuacions impulsades per la Regidoria d'Igualtat amb perspectiva participativa. En primer lloc, es va elaborar una diagnosi de les desigualtats de gènere²⁴ al municipi, en la qual es va fer servir una metodologia participativa. Així, a través d'entrevistes en profunditat, taules temàtiques de treball i un fòrum obert, es va canalitzar la participació de les dones, tant de base associativa com individual

20 Aquest govern va utilitzar el terme *igualtat* per anomenar la regidoria responsable de les polítiques de gènere.

21 La regidora responsable de les polítiques de gènere, Marta Lois, va tenir durant tota la legislatura nombroses responsabilitats i una gran centralitat al govern municipal, la qual cosa també va repercutir en la importància i prioritat d'aquestes polítiques. Un indicador de la creixent importància d'aquesta regidoria va ser l'increment dels recursos, que van augmentar un 74% entre el 2014 i el 2018.

22 Per exemple, a la documentació publicada sobre l'Observatori Municipal d'Igualtat.

23 Informació disponible a: <https://decide.santiagodeCompostela.gal/#/howToVote>

24 Informació disponible a: <http://tm.santiagodeCompostela.gal>

i en espais participatius, tant mixtes com no mixtes. En aquesta diagnosi es va constatar la necessitat de generar espais de participació no mixtos, on les dones poguessin participar i incidir en les polítiques municipals. Així mateix, es va visibilitzar una demanda històrica no resolta del moviment feminista de la ciutat, que tenia a veure amb la creació d'una casa de les dones, un espai físic propi de les dones on poder desenvolupar la seva activitat. La Regidoria d'Igualtat va entendre aquesta demanda com una prioritat, i el març de l'any 2018 es va inaugurar la Casa de las Mujeres Xohana Torres, la qual, a partir d'aquell moment, esdevingué un centre neuràlgic del moviment de dones i feministes de la ciutat, amb una gran activitat i presència intergeneracional. A més, el govern municipal va consensuar amb el moviment un model de cogestió per a aquest espai de titularitat municipal, “tant a l'ús dels espais com a la programació d'activitats i altres qüestions d'interès relacionades amb aquesta gestió”.²⁵

Tot seguit, una altra acció important a destacar va ser la creació de l'Observatori Municipal d'Igualtat de Gènere. En el marc de l'aplicació de l'estratègia del *mainstreaming*, a través d'aquest observatori es buscava poder analitzar i visibilitzar les bretxes presents en tots els àmbits i crear eines que permetessin transversalitzar l'enfocament de gènere en les polítiques municipals. En el procés de recerca per elaborar aquest instrument, es va analitzar de manera participativa com sentien i percebien les desigualtats les dones del municipi. Aquesta metodologia va ser fonamental per poder construir un sistema d'indicadors que permetés conèixer i mesurar inequitats que les dones consideraven claus i fer posteriorment un seguiment de l'impacte de gènere de les polítiques municipals. Una de les dimensions analitzades des d'aquest observatori s'anomenava “participació ciutadana i moviments socials”. En aquest sentit, en l'estudi publicat pel mateix ajuntament,²⁶ s'assenyala, per exemple, que una part dels col·lectius feministes i de dones del municipi no constaven al registre municipal i tampoc no havien tingut cap relació “formal” amb la institució municipal. L'any 2017, prenent com a punt de partida la diagnosi abans esmentada, i elaborada amb una metodologia participativa, es va aprovar el IV Pla d'igualtat (2017-2020).²⁷ Un dels eixos d'actuació d'aquest pla es denominava “participació, empoderament i associacionisme”, incloent-hi múltiples mesures adreçades a avançar en la participació de les dones i en la seva capacitat d'incidència en les polítiques municipals.

Un altre àmbit d'actuació en què es va avançar clarament durant aquella legislatura va ser la lluita contra la violència masclista. En primer lloc, l'any 2016 es va crear una taula local de coordinació sobre la violència de gènere, en la qual es va comptar amb la participació de representants de la mateixa corporació, de diversos col·legis professionals, de la Fiscalia, de la inspecció educativa, del Servei Gallec de Salut i de les entitats feministes. En segon lloc, el novembre de l'any 2015 es va començar a desenvolupar la campanya de sensibilització “Compostela en Negro”, la qual es va prolongar durant tota la legislatura i es va estendre a bona part dels municipis gallecs. Es tractava d'una iniciativa de caràcter transversal –amb la implicació de diverses regidories– que tenia com a objectiu conscienciar i mobilitzar tots els agents socials i econòmics i la ciutadania en general sobre la violència contra les dones. Entre les

25 Criteris d'ús i gestió de la Casa de las Mujeres Xohana Torres, aprovat per la junta de govern municipal el 29 d'abril del 2018.

26 Disponible a: <http://tm.santiagodeCompostela.gal>

27 Hi van participar més de 100 dones i es van incloure 58 mesures, que van ser consensuades i prioritzades col·lectivament.

accions impulsades en el marc d'aquesta campanya, destaquen la difusió de tot tipus de materials i missatges de sensibilització i rebuig d'aquesta mena de violència a gran part dels establiments privats i públics,²⁸ i també habitatges particulars de la ciutat. A més, també es van establir punts d'informació sobre la violència masclista en diferents llocs del municipi, on van acudir aproximadament 2.500 persones el mes de novembre de l'any 2018.²⁹ El moviment feminista i de dones va participar activament en l'elaboració d'aquesta campanya a través de grups de treball –des dels quals, per exemple, es van dissenyar els missatges que s'anaven a difondre i els canals de difusió que es farien servir– i, posteriorment, en la implementació de les accions. També es va promoure la participació individual de dones feministes en el disseny de la campanya: es van establir grups de treball específics segons els àmbits d'actuació –esports, educació, cultura, etc.–, i es van habilitar fòrums en línia. Una darrera actuació en relació a aquesta temàtica, i que va constituir una resposta a una demanda feminista, va ser la posada en marxa de punts liles d'informació i atenció sobre les violències sexuals a les principals festes del municipi, de la mateixa manera que es van impulsar en altres municipis espanyols.

Finalment, una altra acció destacable durant aquella legislatura va ser “Compostela, territorio de las Mujeres”. Es tractava d'una iniciativa paraigua en la qual es van emmarcant totes les accions que es van dur a terme des del govern local per implicar tots els agents socials i econòmics del municipi en la tasca de construir una ciutat feminista. Amb el propòsit de sumar sinergies, a través d'una plataforma web i de les xarxes socials,³⁰ es van difondre tots els recursos i accions que promovien la igualtat de gènere des de diferents àmbits i posicions a Santiago de Compostela. En aquest sentit, per exemple, destaca l'elaboració d'una llista d'organitzacions feministes de la ciutat, on s'explicaven els objectius i se'n facilitava el contacte o localització, o la posada en marxa d'una campanya amb el sector hotelier i de la restauració per a què als seus establiments es promogués la igualtat de gènere i fossin espais lliures de violència contra les dones.³¹

Per tant, des d'una perspectiva participativa i de gènere, a la legislatura analitzada es va avançar i innovar fonamentalment en tres aspectes, tot i que potser d'una manera poc formalitzada. En primer lloc, es va intentar incorporar la perspectiva de gènere en els processos participatius de caràcter mixt que es van posar en marxa. En segon lloc, es va incorporar la perspectiva participativa en bona part de les polítiques d'igualtat de gènere i es va buscar combinar tant la participació associativa de les dones com la individual. Així mateix, es va procurar facilitar la participació del moviment de dones i feminista amb la creació de la Casa de las Mujeres i el disseny d'un model de cogestió, i també amb la difusió a través de la plataforma Territorio de las Mujeres d'informació sobre les organitzacions feministes de la ciutat que així ho van voler. Finalment, es va intentar avançar cap a una governança local més feminista: es va implicar de manera molt activa els diferents agents socials i econòmics de la ciutat

28 L'any 2018, per exemple, es van sumar a aquesta iniciativa 983 establiments.

29 *Construyendo o territorio das mulleres. Políticas feministas do goberno municipal en Santiago de Compostela. 2015 - 2019*. Concello de Santiago de Compostela (2019). Disponible a: tm.santiagodeCompostela.gal

30 Disponible a: <http://tm.santiagodeCompostela.gal/es/presentacion>

31 El decàleg de bones pràctiques que havien d'assumir per poder adherir-se a la campanya incloïa determinats àmbits d'actuació, com espais accessibles i integradors, llenguatge inclusiu, drets laborals en igualtat, violència de gènere, diversitat sexual, etc. Informació disponible a: <http://tm.santiagodeCompostela.gal/es/participa>

en les polítiques municipals de gènere i es va difondre la idea que també havien de liderar els canvis necessaris per avançar cap a una societat més igualitària.

Taula 2. Resum de les principals mesures i dimensions de canvi del model municipal de participació

Dimensions de canvi	Barcelona	Santiago de Compostel·la
Qui hi participa?	Mapa d'entitats feministes i de promoció de la igualtat Dones a títol individual	Mapa d'entitats feministes i de dones Dones a títol individual
Per a què s'hi participa?	Pràctiques per irrupció (protocols) Agenda de treball dels consells parcialment determinada per les entitats	Incidència en les polítiques públiques i en els pressupostos municipals
Com s'hi participa?	Reglament de participació amb perspectiva de gènere Espais de participació descentralitzats Digitalització de processos de participació	Espais de participació descentralitzats i flexibles Espai propi a la Casa de les Dones Digitalització d'alguns processos participatius

Font: elaboració pròpia

2.5. Reptes per a l'impuls de nous models de participació

Les entrevistes en profunditat amb personal tècnic i polític responsable de les polítiques de gènere als ajuntaments de Barcelona i Santiago de Compostel·la durant la legislatura 2015-2019 revelen els principals reptes i oportunitats emergits de les noves pràctiques per impulsar la participació de les dones.

2.5.1. Qui hi participa?

Si ens centrem en la dimensió relativa a qui hi participa, s'observa que en tots dos casos la participació de dones de base associativa ha continuat tenint una gran centralitat, però s'ha buscat que fos més plural i inclusiva. Pràctiques com l'elaboració d'un mapa d'entitats feministes i de dones s'han mostrat com un instrument de gran utilitat. A Santiago de Compostel·la s'ha fet un esforç per impulsar la participació i l'empoderament de les dones que viuen a les zones rurals, les quals no estaven organitzades de manera autònoma i “sempre havien estat allunyades de les agendes en matèria de ‘igualtat’”.³² Es destaca que es va aconseguir impulsar la participació i polititzar “espais

³² Entrevistada 1.

de silenci molt profund”,³³ de tal manera que, per primera vegada, moltes dones van parlar en primera persona sobre la violència masclista, problemes estructurals de cansament i de salut, sobrecàrregues de curacions, la solitud, etc. A Barcelona s’ha afavorit la incorporació de noves entitats en processos *ad hoc*, alhora que instruments com els canals de participació digital han contribuït a la incorporació de més dones a títol individual.

No obstant això, tots dos casos comparteixen reptes importants en relació a la inclusió de veus de dones diverses. Així, a Barcelona s’assenyala que hi ha “un gran biaix d’origen: la majoria de les que hi són representades són blanques. Segurament també hi ha un biaix de classe. S’hi hauria de fer un cop d’ull... També hi ha un biaix d’edat; aquest és el més flagrant, al meu entendre”.³⁴ De la mateixa manera, a Santiago de Compostel·la, les entrevistades expliquen que habitualment hi participen dones que exerceixen un paper rellevant en la comunitat, per exemple, integrants d’entitats feministes amb una llarga trajectòria o professionals d’organitzacions del tercer sector que treballen directament amb col·lectius de dones en situació de vulnerabilitat. En canvi, és poc habitual que aquestes hi participin amb veu pròpia. En aquest sentit, a Santiago, la incorporació de determinats consultors externs especialitzats en processos participatius ha afavorit el propòsit del govern d’incloure una major amplitud d’actors del moviment feminista i de dones.

Dues dificultats concretes que es donen en aquesta ciutat per poder avançar cap a una major pluralitat i inclusió en la participació és la manca de confiança del moviment feminista en la institució local i també la manca de cultura de participació política. Quan s’ha buscat crear espais nous i diversos, s’ha constatat que, “de vegades, les entitats feministes, per aquesta manca de cultura participativa i de col·laboració institucional i desconeixement, d’entrada, tenen por a que la institució n’instrumentalitzï la seva participació”.³⁵ Això també va passar amb les organitzacions feministes que estaven vinculades amb algun partit, les quals mostraven resistències clares a l’hora de participar en aquests espais, ja que les entrevistades percebien que algunes polítiques eren criticades, no pel contingut, sinó per qui les impulsava.

2.5.2. Per a què s’hi participa?

Una segona dimensió de la participació té a veure amb els objectius que es persegueixen i amb si té incidència política. Tant a Barcelona com a Santiago, es constata que, en general, els nous processos participatius s’han vinculat a l’elaboració de polítiques públiques concretes, és a dir, les institucions locals han buscat que aquests processos tinguessin incidència política en el resultat de l’acció municipal.

Les persones entrevistades també consideren que hi ha hagut marge per a què el moviment feminista i de dones pogués marcar l’agenda institucional, si bé, en el cas de Barcelona, sembla que l’agenda feminista de la institució local ha anat de vegades davant del moviment feminista i de dones, i s’ha trobat a faltar que aquest moviment hi volgués incidir políticament i es mobilitzés per reivindicar determinades qüestions, com per exemple, polítiques de cura, el pacte d’estat contra la violència, etc. A

³³ Entrevista 1.

³⁴ Entrevista 4.

³⁵ Entrevista 2.

més, la dimensió de per què s'hi participa ha emergit com un factor que ha limitat, en certa manera, la participació, ja que l'ha fet menys atractiva per a les entitats: "La institució els imposa uns temps, els imposa una agenda... I ho estem dient des de la institució, però és que és un fet. Per exemple, nosaltres diem: ara volem parlar del Pla de justícia de gènere. Doncs ja ho estem delimitant, per descomptat!"³⁶

2.5.3. Com s'hi participa?

Pel que fa a la tercera dimensió analitzada en aquest treball, com s'hi participa, sens dubte, tots dos ajuntaments han proposat modificacions rellevants que afecten les polítiques de participació en el seu conjunt. Apostant per la incorporació de la mirada de gènere i obrint la porta a una pluralitat de metodologies –i, en particular, les digitals–, han articulat nous espais per a la inclusió de les veus de les dones i de les seves demandes.

A Barcelona, aquesta aposta es va consolidar, com ja s'ha apuntat anteriorment, a través d'un marc normatiu, el qual va atorgar una gran estabilitat als principis i mesures desenvolupats, ja que evitava que la seva aplicació depengués de la voluntat de cada actor o departament. Això va derivar en resultats molt positius pel que fa a la inclusió de la mirada de gènere als processos participatius mixtos: "Vam començar el 2016, quan només en un 3% dels processos participatius de l'Ajuntament s'incorporava la perspectiva de gènere o s'establien mecanismes per incorporar la presència de dones. Hem passat del 3% a gairebé el 70%".³⁷ En aquest sentit, l'elevat nivell d'institucionalització és considerat una fortalesa clau.

En el cas de Santiago de Compostel·la, també es va avançar substancialment cap a la incorporació de la mirada de gènere en els processos participatius de caràcter mixt, especialment en pressupostos participatius, i es va donar un impuls decidit a les metodologies digitals, que van ser claus en iniciatives com Compostela en Negro. D'aquesta manera, "el com es dinamitzaven els espais participatius també tenia integrada la perspectiva de gènere. Per exemple, tenien molta sensibilitat a l'hora de fixar els horaris i de marcar els torns d'ús de paraula per garantir un equilibri per gèneres".³⁸ No obstant això, s'assenyala de manera reiterada que el més important seria donar continuïtat als processos participatius posats en marxa i que no es quedessin en moments puntals de la legislatura analitzada. Sens dubte, una dificultat important en aquest sentit és la manca de formalització i regulació d'aquests processos a través de la normativa municipal. Així, a diferència de Barcelona, a Santiago de Compostel·la no es va fer el pas de regular aquests processos, ni a través d'una normativa específica relativa a les polítiques d'igualtat ni revisant o modificant el Reglament de participació ciutadana, que havia estat aprovat a finals del 1990 i que havia quedat obsolet en moltes qüestions i no incorporava una perspectiva de gènere. Per tant, el repte principal és crear instruments permanents que permetin la incidència política de les dones i del moviment feminista en totes les àrees o departaments municipals.

En tots dos casos s'identifiquen limitacions sobre les dimensions de poder i saber participar. Pel que fa a la primera, és evident que el temps per a la participació repre-

---

36 Entrevistada 4.

37 Entrevistada 5.

38 Entrevistada 1.

senta una dificultat. En el cas de Barcelona, es destaca que de vegades s'ha aconseguit, en l'àmbit intern municipal, que les dones tinguin veu i capacitat d'incidència en determinats espais mixtos de rellevància política, però les entitats no hi han volgut participar per saturació o impossibilitat d'adaptar-se als ritmes i temps del procés. Reflexions similars es comparteixen en el cas de Santiago quan emergeix la incompatibilitat entre la participació política i les tasques de cura. En aquest sentit, s'observa que un altre repte important és racionalitzar els processos participatius per a què les dones hi puguin ser realment.

Pel que fa a la dimensió de saber participar, un dels desafiaments principals està relacionat amb evitar la incidència de la bretxa digital de gènere. Si bé als espais de participació presencials es dona una bretxa generacional i la participació de dones joves és molt complicada, als espais virtuals les absents són les dones grans –especialment les que viuen en zones rurals–, les quals en molts casos no tenen accés a aquestes plataformes o no saben fer-les servir. Aquest fenomen es fa especialment evident en el cas de Santiago, la qual cosa reforça la importància d'adaptar els mecanismes de participació al context.

2.6. Conclusions

Al començament d'aquest capítol es plantejaven dues preguntes principals: cap on han evolucionat les polítiques de participació ciutadana per ser inclusives i afavorir la igualtat de gènere? Quins reptes emergeixen en la promoció d'aquests objectius?

El nostre estudi ha abordat l'exemple de dos ajuntaments del canvi per reflexionar sobre aquestes qüestions. A partir del 2015, els consistoris comencen a desplegar una agenda política en què la participació ciutadana i el feminisme ocupen una posició molt rellevant. En aquest sentit, en termes de participació, s'assumeix que cal solucionar les problemàtiques esmentades anteriorment i garantir la incidència real de la ciutadania –i, en particular, de les dones– en les polítiques públiques. Els dos casos analitzats mostren com s'han fet esforços considerables en aquesta direcció.

En primer lloc, s'observa que bona part de les polítiques municipals de gènere han incorporat una dimensió participativa i que, a més, s'ha buscat incorporar la perspectiva de gènere als mecanismes i processos participatius de caràcter mixt. Tots dos aspectes han guanyat clarament rellevància i centralitat en les polítiques municipals d'aquests ajuntaments. En aquest sentit, el cas de l'Ajuntament de Barcelona ha esdevingut una referència en l'àmbit estatal a l'hora de formalitzar i regular aquests processos. En segon lloc, s'ha intentat augmentar la pluralitat i la diversitat de dones que hi participen i fomentar la participació de base associativa, i, a més, s'ha incidit en la participació a títol individual. En tercer lloc, també s'ha innovat en com es participa, tenint en compte el temps, les cures i les dinàmiques participatives, i generant nous canals de participació en línia.

No obstant això, tot i que s'ha avançat en tots aquests aspectes, encara s'observen reptes importants per superar. D'aquesta manera, respecte a la segona pregunta formulada, a tots dos municipis continua havent-hi veus de dones que no són presents directament en els processos participatius, especialment les de les que pateixen desigualtats interseccionals. Si bé s'ha avançat considerablement en la incidència política que es persegueix a través d'aquesta participació, en molts casos el temps i les lògiques burocràtiques dificulten la participació de les dones, i el marge per a què puguin

influir en l'agenda encara és limitat. Tot això determina que queda molt per avançar en l'objectiu que les polítiques públiques s'elaborin per a les dones i amb les dones en tota la seva diversitat.

2.7. Bibliografia i fonts

- AJUNTAMENT DE BARCELONA. Pla de justícia de gènere (2016-2020). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2016.
- ALONSO, Alba. “¿Por las mujeres con las mujeres? Políticas de género participativas en el Ayuntamiento de Barcelona”. *Política y Sociedad*, núm. 56(2) (2019), p. 473-493.
- ALONSO, Alba. “Thriving or Dividing? The Women’s Movement and the Independence Referenda in Scotland and Catalonia”. *Politics & Gender*, núm. 14 (2018), p. 460-482.
- ALONSO, Alba. *Movimiento feminista y gobierno de la ciudad: metodología para la transversalidad participativa*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2017.
- ALONSO, Alba. *El mainstreaming de género en España*. València: Tirant lo Blanch, 2015.
- BERDIN BTASUN. *Investigación sobre la realidad de las Casas de las Mujeres como espacios de empoderamiento*. Bilbao: Àrea d'Igualtat de l'Ajuntament de Bilbao, 2020.
- BLANCO, Ismael; GOMÁ, Ricard. *El municipalisme del bé comú*. Barcelona: Icaria, 2016.
- BLAS, Asier; IBARRA, Pedro. *La participación: estado de la cuestión*. Bilbao: Universitat del País Basc, 2006.
- BRUGUÉ, Quim; FONT, Joan; GOMÁ, Ricard. “Participación y democracia: asociaciones y poder local”. A: FUNES, María Jesús; ADELL, Ramón (eds.). *Movimientos sociales: cambio social y participación*. Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2003.
- BUSTELO, María; ORTBALS, Candice. “The Evolution of Spanish State Feminism: a Fragmented Landscape”. A: OUTSHOORN, Joyce; KANTOLA, Johanna (eds.). *Changing State Feminism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- CODINA, María Adelina. “Fuentes para el estudio del movimiento feminista organizado del último tercio del siglo XX”. Manuscrit inèdit presentat al XX premi d'assaig Carmen de Burgos el 2019. Almeria: Diputació Provincial d'Almeria, 2019.
- CIRD. *Segon informe sobre l'estat de la transversalitat de gènere a l'Ajuntament de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2015.
- CRUELLS, Marta; ALFAMA, Eva. “Feminismo en el municipalismo: propuestas de políticas públicas hacia la equidad y la radicalidad democrática”. A: ROTH, Laura; MONTERDE, Arnau; CALLEJA, Antonio (eds.). *Ciudades democráticas: la revuelta municipalista en el ciclo post-15M*. Barcelona: Icaria, 2019.
- CRUELLS, Marta; RUIZ, Sonia. “Political Intersectionality within the Spanish Indignados Social Movement”. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, núm. 37 (2014), p. 3-25.
- DE LA FUENTE, María; FREIXANET, María (coords.). *Polítiques de gènere i participació ciutadana al món local*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2009.
- DONAGHY, Tanja B. “Mainstreaming: Northern Ireland’s Participative-Democratic Approach”. *Policy & Politics*, núm. 32(1) (2004), p. 49-62.
- ESPIAU, Mireia; SAILLARD, Dominique; AJANGUIZ, Rafael. “Género en la participación: un camino por recorrer”. *Cuadernos Bakeaz*, núm. 67 (2005).
- FRANCO, Pepa; GUILLÓ, Clara; SÁNCHEZ, Laura. *Movimiento asociativo de mujeres y las políticas locales de igualdad*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2005.

- GALDÓN, Carmen. “Cosmovisiones feministas en clave generacional: del movimiento 15M a la Huelga Feminista del 8M”. *Encrucijadas: Revista Crítica de Ciencias Sociales*, núm. 16 (2018).
- GOMÀ, Ricard. “El estado de bienestar y los gobiernos locales”. A: *La nova Europa social i els municipis*. Barcelona: Patronat Flor de Maig, 1997.
- GÓMEZ, Laura. “Cuando las feministas sueñan con democratizar las instituciones: Por una protección social sin dominación”. A: MARTÍNEZ, Jone (coord.). *Participar desde los feminismos: ausencias, expulsiones y resistencias*. Barcelona: Icaria, 2017.
- KARPOWITZ, Chirstofer F.; MENDERLBERG, Tali; SHAKER, Lee. “Gender Inequality in Deliberative Participation”. *American Political Science Review*, núm. 106(3) (2012), p. 1-15.
- KRIZSÁN, Andrea; LOMBARDO, Emanuela. “The Quality of Gender Equality Policies: a Discursive Approach”. *European Journal of Women’s Studies*, núm. 20(1) (2013), p. 77-92.
- KRIZSÁN, Andrea; SKJEIE, Hege; SQUIRES, Judith (eds.). *Institutionalizing Intersectionality: the Changing Nature of European Equality Regimes*. Nova York: Palgrave Macmillan, 2012.
- LA FORMIGA. *Moviment associatiu en l’àmbit del Consell Sectorial de Dona, Gènere i LGTBI del Districte Sants-Montjuïc de Barcelona*. Barcelona, 2016.
- LOMBARDO, Emanuela; ROLANDSEN-AGUSTIN, Lise. “Framing Gender Intersections in the European Union: What Implications for the Quality of Intersectionality in Policies?”. *Social Politics*, núm. 19(4) (2012), p. 482-512.
- MARTÍNEZ, Eva. “Nuevas formas y espacios para la coordinación feminista: reflexiones situadas en el movimiento feminista vasco”. A: ALONSO, Alba; LOIS, Marta (eds.). *Género y política*. València: Tirant lo Blanch., 2015
- MARTÍNEZ, Eva. “¿Participando o legitimando? Balance y reflexiones desde los consejos locales de igualdad en Euskadi”. A: DE LA FUENTE, María; FREIXANET, María (coords.). *Polítiques de gènere i participació ciutadana al món local*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2009.
- MARTINEZ, Eva. “Las organizaciones de mujeres y su capacidad de influencia en la agenda política local: amenazas y oportunidades de la interlocución con los poderes públicos”. A: DE LA FUENTE, María (dir.). *Repensar les polítiques de gènere des de l’àmbit local*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2005.
- MARTÍNEZ, Jone (coord.). *Participar desde los feminismos: ausencias, expulsiones y resistencias*. Barcelona: Icaria, 2017.
- MARTÍNEZ, Jone. “Equality and Diversity in Democracy: How can we Democratize Inclusively?”. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, núm. 35(5/6) (2016), p. 350-363.
- MARTÍNEZ, María: “Feminismos en España en tiempos de pandemia: entre continuidades y mutaciones”. A: *Anuario de Movimientos Sociales 2020*. Fundación Betiko, 2021.
- MCBRIDE, Dorothy; MAZUR, Amy. *The Politics of State Feminism: Innovations in Comparative Research*. Filadèlfia: Temple University Press, 2010.
- MONGE, Cristina. “Panorámica retrospectiva: las señales del 15M, una década después”. A: MONGE, Cristina [et al.] (coord.). *Tras la indignación. El 15M: miradas desde el presente*. Madrid: Gedisa, 2021.
- MURILLO, Soledad; RODRÍGUEZ, Rocío. *Ciudadanía activa: asociacionismo de mujeres*. Madrid: Consejo de las Mujeres de la Comunidad de Madrid, 2003.
- OTERO, Paula; BOUZAS, Ramón. “Estructura, recursos y desarrollo de las políticas de

- igualdad en el ámbito local”. *Revista de Estudios Políticos* (nueva época), núm. 158 (2012), p. 139-163.
- ORMAZÁBAL, Andere; MARTÍNEZ, Jone (en premsa). “Profundización democrática y teoría feminista”. A: ALONSO, Alba; LOIS, Marta (eds.). *Género y política*. València: Tirant lo Blanch, 2015.
- ORTBALS, Candice. “The Potential of Local Women’s Associations in Andalusia: Pursuing Culture, Enriching Lives and Constructing Equality”. *South European Society and Politics*, núm. 15(2) (2009), p. 203-223.
- PALEO, Natalia. *Las políticas municipales de género: nivel de desarrollo y variables explicativas en el caso gallego* [tesi doctoral]. Santiago de Compostel·la: Universitat de Santiago de Compostel·la, 2015.
- PALOMARES, María; GARCÍA, Joana. *Saberes y prácticas feministas: una aproximación al movimiento feminista de Cataluña*. Barcelona: ACSUR, 2013.
- PARÉS, Marc (coord.). *Participación y calidad democrática: evaluando las nuevas formas de democracia participativa*. Barcelona: Ariel, 2009.
- PORTOS, Martín. “Divided We Stand, (Ofentimes) United We Fight: Generational Bridging in Spain’s Feminist Movement and the Cycle of Antiausterity Mobilizations”. *American Behavioral Scientist*, núm. 63(10) (2019), p. 1447-1468.
- ROCA, Beltrán; DÍAZ-PARRA, Iban. “Un pie en la calle y otro en la institución: análisis socioespacial de una iniciativa municipalista”. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 167 (2019), p. 73-88.
- RODRÍGUEZ, María J. “Los Consejos Locales de la Mujer en municipios españoles: diagnóstico sobre sesgos de inclusividad y agenda”. *Revista Española de Ciencia Política*, núm. 29 (2012), p. 107-128.
- ROTH, Laura; MONTERDE, Arnau; CALLEJA, Antonio (ed.). *Ciudades democráticas: la revuelta municipalista en el ciclo post-15M*. Barcelona: Icaria, 2019.
- SOLÁ, Roser; BAILAC, Sara. “Els plans transversals de participació ciutadana: una eina al servei de la igualtat d’oportunitats”. A: DE LA FUENTE, María; FREIXANET, María (coord.). *Polítiques de gènere i participació ciutadana al món local*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2009.
- SUBIRATS, Joan. *El poder de lo próximo: las virtudes del municipalismo*. Madrid: Catarata, 2016.
- THRELFALL, Monica. “The Women’s Movement in Spain”. *New Left Review*, núm. 151 (1985), p. 44-73.
- VERGE, Tània. “Comportamiento político”. A: LOIS, Marta; ALONSO, Alba (eds.). *Ciencia Política con Perspectiva de Género*. Madrid: Akal, 2014.
- YEVES, María Teresa. *Asociaciones de mujeres y movimiento feminista* [tesi doctoral]. València: Universitat de València. Institut Universitari d’Estudis de la Dona, 2014.

Currículums de les autores

Mònica Gelambí Torrell és doctora amb menció de doctorat europeu per la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. Llicenciada en Ciències Jurídiques per la URV i llicenciada en Ciències Polítiques i de l'Administració per la UB. Des del 2008 treballa des d'Atena Gender Consulting com consultora i formadora especialitzada en polítiques d'igualtat de gènere i implementació de la transversalitat de gènere en polítiques, programes, serveis i organitzacions públiques i privades.

Natalia Paleo Mosquera és doctora en Ciències Polítiques i professora de la de la Universitat de Santiago de Compostela. En la seva tesi doctoral va analitzar de manera pionera el desenvolupament de les polítiques municipals de gènere a Galícia i els factors que influïen en aquestes. Aquesta recerca va donar lloc a la publicació del llibre *As políticas municipales de xénero en España. O caso dos municipios galegos* (Laivento). Forma part del Grupo Armela de Investigación en Igualdad, Derechos y Estado Social.

Alba Alonso Álvarez és doctora en Ciències Polítiques i professora de la Universitat de Santiago de Compostela. És membre del Grupo Armela de Recerca en Igualtat, Drets i Estat Social. Els seus àmbits d'especialitat fan referència a la implementació de polítiques d'igualtat i a l'estudi dels actors que s'oposen al seu desenvolupament. És autora de *El mainstreaming de género en España* (Tirant lo Blanch i co-coordinadora de *Ciencia Política con Perspectiva de Género* (Akal).

Yolanda Jubeto Ruiz és doctora en economia per la Universitat del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, on imparteix docència en diversos màsters sobre economia internacional, economia feminista i economia solidària, principalment. Ha col·laborat en diversos projectes de recerca vinculats amb la inserció de la perspectiva feminista en els processos pressupostaris municipals, forals i autonòmics.

Mónica Gil Junquero és doctora en Estudis de Gènere i llicenciada en Sociologia, compta amb una dilatada experiència professional com a tècnica d'igualtat en diferents organismes internacionals, institucions públiques i entitats, de l'Estat espanyol i d'Amèrica Llatina. Vinculada també a l'acadèmia, el seu àmbit d'especialització és el de les polítiques públiques i els pressupostos amb enfocament de gènere. Actualment forma part de l'Institut Universtiari d'Estudis de les Dones i la Càtedra d'Economia Feminista de la Universitat de València.

Maria de la Fuente Vázquez és doctora en Ciència Política (UAB) i llicenciada en Filosofia (UB) Actualment és tècnica en igualtat a la Generalitat de Catalunya, i ha estat fundadora i directora de l'Observatori Quotidiana (i sòcia consultora de la cooperativa

Quotidiana), investigadora a l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (UAB) i professora associada de la Universitat de Girona. La seva activitat recercadora s'ha orientat cap a la teoria feminista i l'avaluació social i de polítiques públiques des d'una perspectiva de gènere.

Isabel Muntané Rodríguez és llicenciada en Periodisme a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania (UB). És professora associada del departament de Mitjans, Comunicació i Cultura de la UAB i codirectora i docent del Màster i el Postgrau de Gènere i Comunicació de la mateixa Universitat. Col·labora habitualment en diferents mitjans de comunicació i, en la vessant investigadora, ha dut a terme diferents recerques relacionades amb la comunicació i el gènere com “Dones valentes. Per una nova informació sobre les violències sexuals” (2016) en coautoria amb Violeta Garcia.

Eva Alfama Guillén és doctora en Ciència Política per la Universitat Autònoma de Barcelona, amb una tesi sobre la transversalitat de gènere a les institucions públiques, i té el postgrau en Participació Ciutadana i Desenvolupament Sostenible. Des de 2002 és investigadora i consultora en polítiques públiques i participació política, especialitzada en anàlisi, seguiment i avaluació de polítiques d'igualtat de gènere i LGTBI per a administracions de diferent nivell, des de l'àmbit europeu fins al municipal. D'entre la seva recerca, destaquem l'anàlisi de polítiques públiques en matèria de gènere.

Marta Suero Bodas és tècnica de l'Oficina de Polítiques d'Igualtat de la Diputació de Barcelona. És llicenciada en Sociologia per la UB i màster en anàlisi de polítiques públiques internacionals per la Universitat de Bath (Regne Unit). Va ser consultora dels primers plans d'igualtat locals i de la Xarxa NUST de l'Ajuntament de Barcelona. Va formar part del Programa d'Agents d'Igualtat a l'Ajuntament del Masnou i va ser tècnica de polítiques d'igualtat al Departament de Governació i Relacions Institucionals de la Generalitat de Catalunya.

Maria Freixanet Mateo és la coordinadora de la línia de recerca Gènere i Política de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials. És politòloga, Màster en polítiques públiques i socials per la UPF. Va ser responsable de l'Observatori Social d'Espanya dins el Programa de Polítiques Públiques de la Universitat Pompeu Fabra. Durant un període de quatre anys va exercir de càrrec públic com a senadora i va ser membre del Pacte d'Estat contra la Violència de Gènere.

Altres publicacions de la sèrie Benestar i Ciutadania

Eines

- 28 Guia de pràctiques inspiradores MASE
- 29 Bases 2030. Polítiques de joventut en l'àmbit local
- 30 La regulació dels serveis socials d'atenció domiciliària en els ens locals
- 31 La inclusió dels professionals de la psicologia als Serveis socials bàsics
- 32 Document marc de pla de comunicació de Serveis Socials

Estudis

- 1 Pressupostos participatius al món local
- 2 El diagnòstic social en els serveis socials bàsics. fonaments teòrics, normatius i professionals d'una tasca clau
- 3 L'escala de valoració sociofamiliar TSO
- 4 Envel·liment i diversitat sexual i de gènere

La publicació que teniu a les mans respon a la necessitat de poder repensar i reflexionar sobre les eines que es fan servir per aconseguir relacions igualitàries als municipis.

Aquest treball col·legiat tira la vista vint anys enrere per observar el present i projectar el futur. Ens parla de com s'han vingut organitzant i institucionalitzant les polítiques d'igualtat locals a Catalunya, i repassa algunes eines clau en favor de la igualtat de les que s'han dotat els municipis. S'hi tracta l'estructura de les polítiques de gènere, els mecanismes de participació de les dones, els pressupostos amb perspectiva de gènere, el paper del coneixement, els indicadors i la formació, i el lloc que ocupa la comunicació local. Amb la finalitat de reflexionar sobre el que s'ha construït i els importants reptes que hi ha per endavant per seguir acompanyant els municipis en el seu treball per a la igualtat entre les dones i els homes.